

појединим деловима, што књизи даје посебан печат. Стога је ово дело важно и као основа за будућа истраживања и евентуалне допуне материје која је у овој књизи изнесена.

Александар В. МИЛЕТИЋ

Local dimensions of the Second World War in Southeastern Europe, eds Xavier Bougarel, Hannes Grandits, Marija Vulesica. Routledge, 2019.

Међународни научни пројекат под називом *Нови приступи Другом светском рату у југоисточној Европи* реализован је са великим успехом у периоду од 2014. до 2016. године. Коцепт пројекта подразумевао је истраживачки фокус на низ појединачних студија случајева, проучавање локалних особености, динамике насиља и индивидуализацију историјског искуства путем сагледавања историјских догађаја из перспективе једног директног учесника, најчешће војника или сељака. Циљ је био да се као коначни резултат истраживачких напора уместо још једне синтетичке политичке или војне историје југоисточне Европе (Балкана) понуди преглед локалних историја, у чијем ће се средишту наћи свакодневни живот за време рата, спирале насиља и друштвени процеси који су њима започети, као и низ појединачних судбина протагониста ратних дешавања.

Књига *Local dimensions of the Second World War in Southeastern Europe* настала је као један од резултата рада на овом међународном пројекту. Написана је у форми колективне монографије и састоји се од предговора, увода, десет тематски заокружених поглавља и епилога. У средишту пажње аутора нашле су се локалне историје везане за простор окупиране Грчке и Краљевине Југославије (НДХ, Србија, југословенски део Македоније под бугарском окупацијом), као и личне историје југословенских заробљеника у нацистичким концентрационим логорима Дахау, Матхаузен и Бухенвалд. Временски оквир којим се монографија бави омеђен је годинама присуства нацистичке војске на Балкану (1941–1945), са изузетком једног поглавља чији је хронолошки оквир проширен до краја грађанског рата у Грчкој.

Уводно поглавље (стр. 1–24) написали су приређивачи књиге Бугарел, Грандитс и Вулесица, представљајући општи ратни и друштвени контекст неопходан за разумевање низа студија случаја који ће бити изложен у посебним тематским поглављима. У сажетој форми понуђена је компаративна анализа окупационих система у Европи 1939–45. у којој су истицање особености прилика на Балкану, а посебно утицај деловања оружаних покрета отпора у Југославији и Грчкој на однос окупатора према становништву и свакодневни живот.

Прво поглавље (27–49) се бави односима цинцарске националне мањине у Грчкој и италијанског окупационог режима. Аутор др Паоло Фонзи у овој монографији је на примеру Цинцара указао на динамику и особениости односа окупатора према (незадовољним) националним мањинама. Италијански војници дочекани су уз песму у цинцарским селима а локалне елите покушавале су да се наметну окупатору као политички савезник са којим деле исто цивилизацијско (римско) наслеђе. Уздржаност италијанске окупационе власти да награди овакве манифестације лојалности „обила јој се о главу“: у наредним годинама већина Цинцара држала се пасивно према окупатору или је помагала партизанима, а само су они најдубље увучени у колаборацију наставили да подржавају Италију и да се надају да ће Мусолини издејствовати посебан политички статус или аутономију за овај мали народ на северозападу Грчке.

Однос окупатора, али и покрета отпора према становништву Грчке нашао се у средишту интересовања др Полимериса Воглиса. У свом поглављу (87–105) он се бави феноменима територијализма и популационог инжињеринга, сагледавајући у овом контексту како Холокауст на простору Грчке (у коме је страдало близу 7/8 грчких Јевреја) тако и масовне одмазде Вермахта и присилна расељавања читавих села и планинских подручја услед репресалија и ратних дејстава, што се у Грчкој наставило и након одласка окупатора и потрајало практично до краја грађанског рата 1949. године.

Присилним премештањем цивилног становништва, религијским конверзијама и ратним злочинима на простору Независне државе Хрватске (НДХ) баве се два поглавља ове монографије. Прво, чији је аутор др Данијела Симон (50–65), анализира локалне димензије присилних верских конверзија (преласка са православне на римокатоличку вероисповест) у периоду 1941–1942. године. Полазећи од упоредног сагледавања низа појединачних случајева, ауторка долази до закључка да је први талас конверзија био у директној последичној вези са насиљем усташа и званичном државном политиком протеривања Срба, а да је други талас, који се може пратити од пролећа 1942, у знатно већој мери био плод иницијатива локалних усташких руководилаца и делова католичког клера. У другој фази религијских конверзија локалне усташке и католичке елите саме су преузимале улогу покретача и неретко од владе у Загребу тражиле одобрења за већ у потпуности осмишљене и разрађене планове превођења српског становништва у католичку веру.

Присилним конверзијама, у контексту геноцида над Србима у НДХ, бавио се и проф. др Драго Роксандић у свом поглављу (106–140). У средишту његове пажње налазе се котари Глина и Вргинмош, попришта масовних и бруталних злочина усташа над српским цивилима. Проф. Роксандић указује на бројне локалне особености које су утицале на бруталност злочина: оба котара налазе се на удаљености мањој од 100 км од Загреба и већински су била насељена српским становништвом; и међуратна удружења четника и КПЈ имала су извесна упоришта у овим крајевима, у којима

је, иначе, све до последњих предратних година постојао и дуг континуитет српско-хрватске политичке сарадње оличене у Сељачко-демократској коалицији. Кључни фактор, посебно за злочине у Глини, представљала је чињевица да су неки од водећих усташа (Мирко Пук, Мирко Јерец и Никица Видаковић) рођени у овом граду, те да су дали импулс и охрабрење за чињење злочина, који су се капиларно ширили до најмаргиналнијих делова хрватског становништва. Роксандић детаљно реконструира сваки од усташких злочина на простору котара Глина и Вргиност, указујући на централне и локалне динамике насиља, као и друштвене и политичке процесе изазване насиљем, а у закључним деловима свог поглавља даје и сасвим прецизан нумерички преглед броја жртава. На сличан начин у овој књизи обрађен је и случај масакра у грчком селу Дистомо (јун 1944), у оквиру поглавља чији је аутор Јанис Налбадидакис (141–158).

Посебну целину монографије чине три поглавља посвећена сагледавању Холокауста из локалне перспективе једног града. Поглавље Надеж Рагару (161–195) посвећено је страдању битољских Јевреја, студији случаја на основу које се у потпуности може реконструисати и спознати динамика Холокауста на територијама које је под окупацијом држала бугарска војска. Леон Салтијел своје поглавље (196–213) је посветио страдању Јевреја у Солуну и улози локалних хришћанских елита у том процесу. Аутор је закључио да локална елита није имала улогу „посматрача“ у Холокаусту, ону која би се могла приписати већини становништва тог града, већ је, из страха и водећи се сопственим интересима, решила да не интервенише против спровођења нацистичке расне политике иако је, према Салтијеловом мишљењу, постојао изванманеварски простор за одлучније исказивање противљења окупаторском насиљу. Марија Вулесица је посветила своје поглавље (214–234) Холокаусту у Загребу, пратећи у много чему парадигматичну животну причу Лавослава Шика, загребачког Јеврејина, чији се живот драстично променио од 10. априла 1941. и оснивања НДХ до септембра исте године када се нашао у транспорту за логор Јасеновац, у коме је његов живот и угашен. Концентрационим логорима у овој монографији бавио се и Томас Порена, чије поглавље (66–84) доноси анализу разврставања југословенских заробљеника по националности и употреби појма „Југословен“ за означавање политичких противника нацизма међу логорашима у Дахауу, Матхаузену и Бухенвалду.

Последње тематско поглавље (237–260) дело је др Дејана Зеца, у чијем се средишту интересовања нашао свакодневни живот у окупираној Србији (1941–44), а посебно пропаганда и забава као вид бекства од суморне реалности, али и као канал за пласирање пожељне слике о рату, нацистичкој Немачкој и другим зараћеним странама.

Монографија *Local dimensions of the Second World War in Southeastern Europe* снажно је фундирана на историјским изворима, у највећој мери на необјављеној архивској грађи, као и на различитим директним сведочанствима учесника догађаја, било да је реч о изјавама датим у послератним истрагама, дневничким или мемоарским записима. Нови приступи ратној

историји југоисточне Европе нису изродили сазнања и закључке који би у већој мери могли да промене у историографији већ постојећа тумачења везана за овај простор и ратна дешавања у периоду од 1941. до 1945. године, али су свакако бацили нова светла на један број историјских догађаја и процеса. Један од највећих доприноса ове књиге историографији јесте минуциозна анализа неколико студија случајева ратних злочина, која је показала да спирала насиља не мора нужно да води од идеолошке нетрпељивости или наређења издатих у вишим слојевима хијерархије, те да историчари никако не би смели да занемаре локалну динамику насиља, која се некада мења из минута у минут и чија непредвидивост неретко круцијално утиче на историјске догађаје. У целини сагледана, ова монографија доприноси једном потпунијем и сложенијем сагледавању Другог светског рата и представља допринос историографији вредан пажње истраживача и научне јавности.

Александар СТОЈАНОВИЋ

Александар В. Милетић. *Преломна времена. Милован Ђилас и западноевропска социјалистичка и социјалдемократска левица 1950–1954*. Београд: Институт за новију историју Србије, 2019, 340.

Nikola Mijatov. *Milovan Đilas i evropski socijalisti 1950–1958*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2019, 201.

О Миловану Ђиласу, његовом животу, политичком ангажману и дисидентству, постоји обимна библиографија из пера домаћих и страних научника и публициста. Међутим, до данас изостаје свеобухватна историографска монографија посвећена његовој личности и политичком деловању. У обимном списку литрературе посвећене Ђиласовој политичкој делатности, мали је број радова заснованих на темељним архивским истраживањима који су посвећени његовој улози у спољној политици југословенске државе и партије након 1945. године. Стога две монографије, објављене током 2019. године, о односима Милована Ђиласа и западноевропских социјалиста представљају веома значајан допринос проширивању сазнања о његовом политичком ангажману, као и о односима Југославије са европском левицом у периоду након сукоба са Информбироом, о којима су до сада постојали поједини радови у виду расправа или су они помињани успутно у склопу ширих тема, али нису били предмет засебних истраживања.